

آسیب‌شناسی در مقاله‌های فارسی ناصر خسرو پژوهی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳

کاظم گلباف^۱

دکتر ابوالقاسم قوام^۲

دکتر محمد تقوی^۳

جستارهای نوین ادبی مجله علمی - پژوهشی، شماره ۲۰۲، پائیز ۱۳۹۷

چکیده

رشد کمی مقاله‌نویسی در سال‌های اخیر، باعث شده است از کیفیت علمی مقاله‌ها کاسته شود. گاهی رعایت معیارهای مربوط به ساختار یک مقاله به ضعف محتوا انجامیده است و گاهی توجه به صرف محتوا و غافل ماندن از ساختار، باعث کاستی‌هایی در چهارچوب علمی مقاله‌ها شده است. در حوزه ناصر خسرو پژوهی نیز با بازخوانی و نقد مقاله‌های نوشته شده، کاستی‌هایی از نظر ساختاری و محتوایی مشاهده می‌شود که شناخت و بررسی آنها می‌تواند به محققان برای اتخاذ رویکرد اصلاحی کمک کند. در این مقاله آسیب‌های مقاله‌های سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳ حوزه ناصر خسرو پژوهی بررسی شده و در نهایت نتایجی مانند مناسب نبودن عنوان و موضوع مقاله در بعضی موارد، ناقص بودن ساختار و روش علمی مقاله، مطابق نبودن رشد کمی و کیفی مقاله‌ها، یک‌جانبه نگری و باقی ماندن ابهامات در خصوص جنبه‌هایی از زندگی و افکار ناصر خسرو به دست آمده است.

کلیدواژه‌ها: ناصر خسرو، مقاله، آسیب‌شناسی، ساختار، محتوا.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Golbaf 73@ yahoo.com

ghavam@ferdowsi.um.ac.ir

taghavi@ferdowsi.um.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۴/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۶/۲۰

مقدمه

ناصرخسرو یکی از شعرا، نویسندگان و متفکران بزرگ فارسی است که سرشت و سرنوشت مکمل و متقارن او، باعث شده اهمیت آثار و اشعار و جایگاه بی‌همتا و یگانه‌اش مورد توجه پژوهشگران زیادی قرار بگیرد. تاکنون مقاله‌های فراوانی درباره آثار و افکار وی تدوین شده است. تجربه حیات روحانی و عقلانی، تغییر حال، سفر هفت ساله، و پذیرش آگاهانه و خالصانه اصول و عقاید اسماعیلی و به دنبال آن طرح جنبه‌های دینی و زاهدانه در آثار ناصرخسرو و تناسب آن با فضای کلی پس از انقلاب اسلامی، نشر مجلات علمی و ادبی در موضوعات شیعه‌شناسی، جغرافیا و شهرسازی، جهانگردی، ادبیات تطبیقی، نقد ادبی، زبان‌شناسی و غیره و نیز تدریس شعر ناصرخسرو و برگزاری کنفرانس و یادبود در دانشگاه‌ها سبب افزایش کمی نشر مقاله - بخصوص در سال‌های اخیر- درباره ناصرخسرو گردیده است. از نظر مضامین و موضوعات مقاله‌ها دارای تنوع قابل ملاحظه شامل: شعرشناسی و تحلیل اشعار، زندگی‌نامه ناصرخسرو، شرح و گزارش واژه‌های خاص یا بیت‌ها، بلاغت، مطالعات تطبیقی و مقایسه‌ای، نقد ادبی، افکار و عقاید و ... می‌شود. نقد، بررسی و آسیب‌شناسی آثاری که درباره ناصرخسرو و آثارش به نگارش در آمده و شناخت کاستی‌های این مقاله‌ها می‌تواند گامی برای نزدیک شدن به پژوهش علمی مطلوب و علمی به شمار آید.

در این نوشته به بررسی ۳۳۶ مقاله درباره ناصرخسرو و آثارش در فاصله سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۹۳ می‌پردازیم که در نشریات، مجلات و مجموعه مقالات مختلف، به چاپ رسیده است. آسیب‌شناسی مقاله‌ها از دو جنبه ساختاری و محتوایی با هدف کمک به حوزه ناصرخسرو پژوهی و مشخص کردن موضوع‌هایی که کمتر به آن توجه شده است، در این مقاله پیگیری شده است. لازم به ذکر است به دلیل پرهیز از طولانی شدن مطلب، در آوردن مثال‌های قسمت بررسی و تحلیل، فقط به ذکر چند نمونه اکتفا شده است.

در این مقاله سعی خواهیم کرد به سؤال‌هایی مانند اینکه مقاله‌های نوشته شده درباره ناصرخسرو از نظر موضوعی به چند حوزه و با چه تعداد و درصدی در هر حوزه نگارش یافته‌اند و اینکه در چه بازه زمانی از ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳ بیشتر بوده و چه دلایلی داشته است، پاسخ دهیم. نقد روش‌شناسی مقاله‌ها و محتوا و اصالت موضوعی از دیگر مواردی است که در این مقاله به آن پرداخته خواهد شد. فرضیه‌ها نیز می‌تواند مبتنی بر سؤال‌ها چنین باشد:

مقاله‌های نوشته شده درباره ناصر خسرو در حوزه‌های شعر شناسی، افکار و عقاید، مقایسه شعر و نثر ناصر خسرو با شاعران و نویسندگان فارسی و عربی، دیدگاه‌ها و ویژگی‌های زبانی اشعار و آثار ناصر خسرو است. با توجه به اینکه در مجلات ادبی جنبه شاعری ناصر خسرو بر دیگر جنبه‌های شخصیت او غلبه دارد، مقاله‌های مربوط به دسته شعر شناسی بیشترین بسامد را دارد.

طرح مباحث دینی و اخلاقی در آثار ناصر خسرو به دلیل تناسب آن با فضای کلی ایران پس از انقلاب اسلامی و نشر مجلات علمی و ادبی و تدریس شعر ناصر خسرو و برگزاری کنفرانس علمی و بزرگداشت شاعر در دانشگاه‌ها سبب افزایش کمی نشر مقاله درباره ناصر خسرو در بعضی مقاطع تاریخی گردیده است.

اکثر مقاله‌های به چاپ رسیده تا دهه هفتاد روش و ساختار علمی دانشگاهی و مقبول امروزی را ندارند و مقالات بعد از این دهه با معیارهای دانشگاهی امروزی انتشار یافته‌اند.

۱- بررسی و تحلیل مقاله‌ها بر اساس عناصر ساختاری و محتوایی.

۱-۱- آسیب‌های ساختاری مقاله‌های حوزه ناصر خسرو پژوهی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳.

۱-۱-۱- متناسب نبودن عنوان مقاله با موضوع آن.

عنوان یک مقاله از اهمیت خاص خود برخوردار است و رمزی از موفقیت یک مقاله به حساب می‌آید، بر همین اساس عنوان باید با موضوع و محتوای آن تناسب و همخوانی لازم را داشته باشد، تا بتواند گویای محتوای اصلی مقاله باشد و رهنمونی باشد برای خواننده به محتوا و موضوع آن. جدای از ویژگی‌هایی که برای عنوان یک مقاله از قبیل: محدود و خاص بودن، کوتاه بودن، روشن بودن ابهام، جذابیت، وداللتگر، ذکر کرده اند؛ «عنوان، هویت مقاله و محتوای آن و هدف اصلی تحقیق را به نمایش می‌گذارد» (فتوحی، ۱۳۸۹: ۱۶۲) و باید حاوی متغیرهای اصلی مقاله باشد. لذا چنانچه عنوان فاقد ویژگی‌های خاص خود باشد، و از طرفی با موضوع نیز تناسب پیدا نکند، عاملی برای کاست اعتبار علمی مقاله خواهد بود.

در بررسی مقاله‌هایی که در حوزه ناصر خسرو پژوهی در سال‌های مورد نظر نوشته شده، در بعضی موارد عدم تناسب بین عنوان و موضوع دیده می‌شود. به عنوان مثال: در مقاله «شرحی دیگر بر دیوان ناصر خسرو» (عیدگاه طریقه‌ای، ۱۳۸۶: ۴۰-۴۳) استنباط اولیه خواننده از مقاله در حقیقت شرح

و توضیح دیوان ناصر خسرو است، در حالی که موضوع اصلی مقاله نقد و پیشنهاد بر کتاب شرحی دیگر بر دیوان ناصر خسرو تألیف محمد حسین محمدی و محمد رضا برزگر خالقی است و بهتر بود عنوان مقاله «نقد و پیشنهاد بر شرحی دیگر دیوان ناصر خسرو» و یا از این قبیل می‌بود. موضوع اصلی مقاله «ناصر خسرو و مناسک حج» (اشرف زاده، ۱۳۸۶: ۶۷-۸۴) نقد یک قصیده از ناصر خسرو با موضوع حج و تطبیق آن با گفتگوی منسوب به امام زین العابدین (ع) و شبلی نامی است، ولی با خواندن عنوان، در ابتدا موضوع دیگر به ذهن خواننده می‌رسد و باید عنوان براساس این تطبیق انتخاب می‌شد. عنوان مقاله «بازتاب محیط زیست و درختان در دیوان ناصر خسرو قبادیانی»، (ایرج پور و نجفی آذر، ۱۳۹۳)، یک عنوان کلی است؛ در حالی که مطالب مقاله فقط اختصاص به کاربرد درخت در شعر ناصر خسرو دارد و بهتر بود عنوان «درخت در شعر ناصر خسرو» انتخاب می‌شد. همچنین عنوان مقاله «نقد شیوه‌های تأثیر پذیری در شعر ناصر خسرو» (موسوی و ذوالفقاری، ۱۳۸۴: ۵۷-۷۸) یک عنوان کلی است و بهتر بود با توجه به متن و محتوای مقاله عنوان مقاله «نقد شیوه‌های تأثیر پذیری از قرآن و حدیث در شعر ناصر خسرو» می‌بود.

این ناهماهنگی که بین عنوان و محتوا در مثال‌های بالا و یا سایر موارد دیده می‌شود باعث پراکندگی و عدم انسجام در مطالب مقاله‌ها شده است.

۱-۱-۲- ناقص بودن ساختار مقاله

اجزای تشکیل دهنده یک مقاله پژوهشی، به ترتیب از آغاز تا پایان عبارت است از: ۱- برگه رویه ۲- عنوان ۳- چکیده ۴- کلیدواژه ۵- مقدمه ۶- بدنه نوشتار ۷- نتیجه گیری ۸- پی نوشت ها ۹- منابع. در بررسی مقاله‌های حوزه ناصر خسرو در سال‌های مورد نظر، بسیاری از مقاله‌ها بخصوص در سال‌های قبل از سال ۸۰ (۱۳۷۱-۱۳۸۰) فاقد روش و ساختار مجلات علمی و دانشگاهی و قابل قبول امروزه است. کل مقاله‌هایی که تا پایان ۱۳۸۰ نوشته شده‌اند، فاقد چکیده و کلید واژه هستند. و در صدی هم که دارای مقدمه و نتیجه گیری و یا فهرست منابع هستند، مقدمه و نتیجه گیری تمامی آن بدون عنوان و به طور ضمنی آورده شده است.

«مقدمه خلاء آگاهی میان نویسنده و خواننده را پر می‌کند» (فتوحی، ۱۳۸۹: ۱۶۹). ولی خیلی از مقاله‌هایی که در فاصله سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۸۰ نوشته شده‌اند یا فاقد مقدمه هستند و یا در صد کمی

هم که دارای مقدمه هستند، مقدمه آن به طور ضمنی و خیلی خلاصه و بدون معرفی مسئله تحقیق، پیشینه علمی پژوهش و بیان فرضیه و استدلال و یا معرفی روش تحقیق است. نتیجه گیری بخشی دیگر از ساختار یک مقاله است و مرجع تصمیم گیری خوانندگان، داوران و استادان در اهمیت علمی مقاله هست. نتیجه گیری نیز در مقاله‌های بین سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۸۰ خیلی کم مورد توجه قرار گرفته و یا اگر هم به آن توجه شده، نتیجه گیری‌ها بدون ذکر عنوان و به طور ضمنی آمده و بایدها و نبایدهای یک نتیجه گیری خوب در آن رعایت نشده است. کتاب شناسی منابع به عنوان آخرین بخش ساختاری مقاله علمی، هر چند که به نسبت سایر بخش‌ها در صد بیشتری را به خود اختصاص داده است، ولی در بررسی آن اشکال‌های نگارشی دیده می‌شود که نیاز به ویراستاری مجدد دارد. و از سال ۱۳۸۱ به بعد است که مقاله‌ها بیشتر ساختار مجلات دانشگاهی و علمی به خود گرفته، و اصول علمی مقاله‌نویسی در اغلب رعایت شده است.

جدول ۱. ساختار مقاله‌نویسی در حوزه ناصر خسرو پژوهی در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳

دهه	تعداد کل مقالات	دارای چکیده	درصد	دارای کلید واژه	درصد	دارای مقدمه				درصد	دارای فهرست منابع	درصد
						ضمنی	درصد	عنوان دار	درصد			
اول (۱۰) ۱۳۰۰-۱۳۰۹	۴	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
دوم (۲۰) ۱۳۱۰-۱۳۱۹	۰	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
سوم (۳۰) ۱۳۲۰-۱۳۲۹	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
چهارم (۴۰) ۱۳۳۰-۱۳۳۹	۵	-	-	-	-	۲	۴۰	-	-	-	-	۲۰

ادامه جدول ۱

درصد	دارای فهرست منابع	دارای نتیجه‌گیری				دارای مقدمه				درصد	دارای کلید واژه	درصد	دارای چکیده	تعداد کل مقالات	دهه
		درصد	عنوان‌دار	درصد	ضمنی	درصد	عنوان‌دار	درصد	ضمنی						
-	-	-	-	۱۱/۱	۱	-	-	۲۲/۲	۲	-	-	-	-	۹	پنجم (۵۰) ۱۳۴۱-۱۳۵۰
۲۱/۴	۱۲	-	-	۱۷/۹	۱۰	-	-	۴۲/۹	۲۴	-	-	-	-	۵۶	ششم (۶۰) ۱۳۵۱-۱۳۶۰
۱۸/۸	۳	-	-	۶/۳	۱	-	-	۶/۳	۱	-	-	-	-	۶۱	هفتم (۷۰) ۱۳۶۱-۱۳۷۰
۳۵/۱	۱۳	-	-	۵/۵	۲	-	-	۴۰/۵	۱۵	-	-	-	-	۳۷	هشتم (۸۰) ۱۳۷۱-۱۳۸۰
۶۷/۶	۱۰۴	۵۹/۵	۱۶	۱۳/۱	۲۰	۱۳/۳	۱۱۱	۱۱/۱	۷۱	۶۳/۵	۸۲	۵۶/۵	۸۷	۵۳	نهم (۹۰) ۱۳۸۱-۱۳۹۰
۸۷	۴۳	۶۳/۸	۴۶	۸/۳	۸۷	۸/۳	۸۷	۴/۳	۸۴	۵/۵۷	۷۳	۸/۳	۷۳	۵۵	۱۳۹۱-۱۳۹۳
۵۴/۲	۱۸۲	۵۰/۹		۱۷۱		۶۶/۴		۳۸/۴	۱۲۱	۲/۲	۱۳۵	۲/۲	۱۳۵	۳۳۱	جمع

جدول ۱ نشان‌دهنده ساختار مقاله‌نویسی در حوزه ناصرخسر و پژوهی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳ می‌باشد. همان‌گونه که نتایج جدول نشان می‌دهد، از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۰ یعنی در سه‌دهه ابتدایی، هیچ‌کدام از مقالات نوشته‌شده ساختار مقاله‌نویسی یعنی روش و ساختار مجلات علمی دانشگاهی را رعایت نکرده‌اند. لازم به ذکر است تمامی مقالات تألیف‌شده در سال‌های ۱۳۳۱ تا ۱۳۸۰، فاقد چکیده

و کلیدواژه می‌باشند. از طرفی ۸۰ درصد مقالات نوشته‌شده در دهه چهارم، ۲۲ درصد در دهه پنجم، ۴۲/۹ درصد در دهه ششم، ۶۳ درصد در دهه هفتم و ۴۰/۵ درصد در دهه هشتم، دارای مقدمه بدون عنوان و به‌طور ضمنی می‌باشند. همچنین از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۰، ۱۱ درصد مقالات تألیف‌شده، دارای نتیجه‌گیری بوده‌اند، این در حالی است که در دهه ششم، تعداد مقالاتی که نتیجه‌گیری در آن‌ها ذکر شده است به ۱۷/۹ درصد افزایش یافته و پس از آن در سال‌های ۱۳۶۱ تا ۱۳۸۰، در این زمینه کاهش چشمگیری وجود دارد (۶۳ درصد در دهه هفتم و ۵/۴ درصد در دهه هشتم).

۱-۱-۳- بی توجهی و یا کم توجهی به منابع اصلی و پیشین و رعایت نکردن اصول ارجاع نویسی:

یکی از ملاک‌های اصلی اعتبار یک نوشته پژوهشی، منابع و مراجعی است که نویسنده در نگارش از آن بهره برده است. توجه نویسنده به پیشینه پژوهش خود و استفاده درست از منابع با تاکید بر منابع اصلی و علمی، باعث عدم تکرار و رسیدن به نکات تازه‌تر خواهد شد و به تبع آن ارزش علمی نوشته را ارتقاء خواهد بخشید. برخی از نویسندگان مقاله‌های حوزه ناصر خسرو در استناد به منابع از چاپ‌های نامعتبر و یا با اعتبار کم‌تر آثار ناصر خسرو بخصوص در استفاده از دیوان بهره برده‌اند. به عنوان مثال: نویسندگان مقاله‌های «دنیا در پهنه اشعار ناصر خسرو»، (رزاق شبستری، ۱۳۹۲: ۳۳-۵۶)، «وجه وجه دین»، (ابوالحسنی، ۱۳۹۲: ۲۳-۲۴) «نقد شعر غنایی و غزل از دیدگاه ناصر خسرو»، (مشتاق مهر، ۱۳۷۷: ۱۳۷-۱۵۲) به دیوان ناصر خسرو به تصحیح و چاپ نصرالله تقوی توجه داشته‌اند تا تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق. یا بعضی نویسندگان از هر دو تصحیح مذکور در یک مقاله بهره برده‌اند. «چند نکته در دیوان ناصر خسرو»، (سلمی، ۱۳۶۷: ۱۱۹-۱۲۸) و «ناصر خسرو و تأویل مناسک حج» (اشرف زاده، ۱۳۸۶: ۶۷-۸۴).

در بعضی از فهرست‌های منابع مقاله‌ها، فقط به ذکر نام منبع اکتفا شده و تصحیح و چاپ آن مشخص نیست. «منشأ و معنای عقل در اندیشه ناصر خسرو»، (مسکوب، ۱۳۶۸: ۴۰۵-۴۲۹) و یا همانطور که در جدول شماره یک مشاهده می‌شود، در صد زیادی از مقاله‌ها فاقد فهرست منابع است و حاکی از این است که نویسندگان یا به منابع پیشین توجه ننموده‌اند و یا اگر توجه داشته‌اند، در ارجاع دادن به آن کوتاهی کرده‌اند. این وضعیت در مقاله‌های: «آب در اندیشه و شعر ناصر خسرو»، (طاهری مبارکه، ۱۳۷۶: ۱۲-۱۴) «جستاری در باره زندانی میگان دره»، (وزیری، ۱۳۷۱: ۳۴-۳۵) «سکته

عروضی در شعر فارسی»، (دبیران و درواری، ۱۳۹۳: ۵۳-۶۸) «خطاب استدلالی در شعر ناصرخسرو قبادیانی و کمیت بن زید اسدی»، (ایمانیان، ۱۳۹۳: ۱-۲۳) «بررسی معماری استحکامات در سفر نامه ناصرخسرو»، (حسینی زاده و ذبیح نیا، ۱۳۹۲: ۱۱۲-۱۲۵) «مفاهیم عربی و قرآنی در قصاید ناصرخسرو»، (اصفهانی عمران‌ی و پور زاد، ۱۳۹۳: ۱۱۳-۱۲۷) مشاهده می‌شود. در بعضی مقاله‌ها یکدستی در نوشتن ارجاعات رعایت نشده مثل «سفر هفت ساله ناصرخسرو» (گلرخ، ۱۳۸۷: ۱۱-۲۲) و مقاله «تصحیح چند بیت از دیوان ناصرخسرو»، (یلمه‌ها، ۱۳۸۸: ۱۳۷-۱۴۹). جدول شماره ۱ نشان می‌دهد که در دهه چهارم تنها یک مقاله دارای فهرست منابع بوده است در حالی که در دهه ششم، ۲۱/۴ درصد، در دهه هفتم، ۱۸/۸ درصد و در دهه هشتم، ۳۵/۱ درصد از مقالات، دارای فهرست منابع بوده‌اند. نکته حائز اهمیت، مقالات تألیف‌شده در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۳ می‌باشند که در اغلب آن‌ها، روش و ساختار مجلات علمی دانشگاهی مقاله‌نویسی رعایت شده است به طوری که در دهه نهم، ۵۶/۹ درصد مقالات دارای چکیده، ۵۳/۶ درصد دارای کلیدواژه، ۸۴/۳ درصد دارای مقدمه (ضمنی و عنوان‌دار)، ۷۲/۶ درصد دارای نتیجه‌گیری (ضمنی و عنوان‌دار) و ۶۷/۹ درصد دارای فهرست منابع می‌باشند. مقاله‌های تألیف‌شده در سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۳ نیز دارای چکیده (۸۷/۳٪)، کلیدواژه (۸۵/۵٪)، مقدمه (۸۷/۳٪)، نتیجه‌گیری (۸۳/۶٪) و فهرست منابع (۸۹٪) بوده‌اند. در مجموع از بین ۳۳۶ مقاله نوشته‌شده در حوزه ناصرخسرو پژوهی، از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳، ۴۰/۲ درصد دارای چکیده (۵۹/۸٪)، فاقد چکیده، ۳۸/۴ درصد دارای کلیدواژه (۶۱/۶٪)، فاقد کلیدواژه، ۶۶/۴ درصد دارای مقدمه (۳۳/۶٪)، فاقد مقدمه، ۵۰/۹ درصد دارای نتیجه‌گیری (۴۹/۱٪)، فاقد نتیجه‌گیری) و ۵۴/۲ درصد دارای فهرست منابع (۴۵/۸٪) می‌باشند. بنابراین مقالات بعد از دهه‌های هفتاد و هشتاد، اغلب ساختار مجلات علمی- دانشگاهی را رعایت نموده و در مجلات معتبر به چاپ رسیده‌اند. یکی دیگر از اشکال‌هایی که در این بحث متوجه مقاله‌ها هست، عدم توجه نویسندگان به مقاله‌هایی هست که قبل از مقاله آنان با همان موضوع نگارش شده است و بیشتر از کتاب‌ها به عنوان منبع در نوشتن مقاله استفاده شده که این امر باعث شده موضوع بعضی از مقاله‌ها تکراری باشد مثال: «طنز در اشعار ناصرخسرو»، (بابا صفری، ۱۳۸۴: ۱۲۳-۱۴۴) و «طنز در اشعار ناصرخسرو»، (خان محمدی، ۱۳۷۷: ۲۳۳-۲۴۱). گاهی اوقات هم در بررسی مقاله‌ها مشاهده می‌شود که عنوان بکر و تازه است، اما محتوای مقاله، مطالبی تکراری است. به عنوان مثال در مقاله «روش بیان آموزه‌های دینی، عقلی و

علمی در مهم‌ترین اشعار دیوان ناصرخسرو» (گلی آیسک، ۱۳۹۳: ۱۴۳۶-۱۴۵۰)، محتوای مقاله تلفیقی از شیوه‌های بلاغی به کار رفته در شعر ناصرخسرو، و تفکر دینی و مذهبی او هست که با این عنوان بیان شده است. یا مقاله «سبک فردی ناصرخسرو» (حیدری، ۱۳۹۱: --) که عنوانی جدید و موضوعی جدید است، ولی محتوای مقاله، مطالبی است که به صورت پراکنده و متناسب با موضوعات دیگر، در نوشته‌های دیگران بیان شده است. عنوان مقاله «بررسی معماری استحکامات در سفرنامه ناصرخسرو» (حسین زاده، ۱۳۹۲: ۱۱۲-۱۲۵)، نیز از تازگی برخوردار است، ولی متن و محتوا تازگی ندارد و آنچه در محتوا آمده، در نوشته‌های دیگران با عنوان دیگر آمده است.

۱-۱-۴- وجود اشکالات نگارشی در مقاله هابه دلیل عدم ویرستاری و یا ویرستاری دقیق.

رعایت اصول درست نویسی و به کار بردن علایم نگارش در نوشتن مطالب جدای از اینکه باعث زیبایی ظاهری نوشته می‌شود، به درک و سهولت بیشتر و بهتر مطالب کمک شایانی خواهد کرد. مقاله «بیان ضرورت علم در تألیف و آثار ناصرخسرو» (جعفری و ستوده، ۱۳۹۱: ۵۴-۶۱). در به کار بردن نشانه‌های نگارشی و تنظیم مطالب نیاز به بازنگری دارد. مقاله‌های «بررسی دیدگاه ناصرخسرو در باب مردم عامه» (عباسی و صلاحی، ۱۳۹۲: --)، «نگاهی به بازتاب مسائل اجتماعی در دیوان ناصرخسرو قبادیانی» (صفری؛ موسوی و کافتی، ۱۳۹۱: --) «بررسی جامعه شناختی سفرنامه ناصرخسرو» (زکی، ۱۳۷۶: ۶۷-۶۹) نیز همین طور نیاز به ویراستاری مجدد دارد.

۲- آسیب‌های محتوایی مقاله‌های حوزه ناصرخسرو پژوهی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳.

۲-۱- رشد کمی و چشمگیر مقاله‌ها در برگزاری یادواره‌ها و کنگره‌ها

تعداد مقاله‌های علمی، شاخصی است که حاکی از رشد کمی پژوهش و تحقیقات در فضای دانشگاهی است، ولی برای به دست آوردن تصویر جامع از توان علمی یک کشور باید کیفیت پژوهش را هم مورد توجه قرار داد. تغییرات متعدد آیین نامه‌ای، عدم رعایت استانداردهای پژوهش، رشد سریع تعداد دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی و برگزاری زیاد یادواره‌ها و کنگره‌ها که اغلب هم با هدف جذب منافع مادی برگزار می‌شود و مواردی از این قبیل، باعث رشد کمی مقاله‌ها در ایران شده است، به طوری که در سال ۲۰۱۱ میلادی مجله «نیچر» آماری ارائه داد که براساس آن، ایران

را با رشد ۲۰ درصدی تولید مقالات علمی، پرشتاب‌ترین کشور از این حیث در دنیا معرفی کرد. این رشد را می‌توان بیانگر افزایش مطالعه و پژوهش‌های کمی و تئوری در دانشگاه‌ها در بین استادان و دانشجویان دانست، که به خودی خود امری مثبت تلقی می‌شود، حال آن که رشد کمی مقالات فقط بخشی از میزان تولید علم در یک کشور را نشان می‌دهد و مواردی از قبیل زیر ساخت‌های پژوهشی جدید، کیفیت مقالات، کاربردی شدن آنها و در ساده‌ترین حالت میزان ارجاعات و استناد به این مقالات تولید شده در مقاله‌های جدیدتر بین المللی نیز نقش مهمی در رشد علمی کشور دارد.

در حوزه ناصرخسرو پژوهی نیز بخصوص از سال ۸۱ به بعد شاهد رشد کمی و چشمگیر مقاله‌ها با توجه به توضیحات فوق بوده‌ایم که ارائه اغلب آن در یادواره‌ها و کنگره‌ها و نه در مجلات معتبر علمی و پژوهشی موید ضعف علمی این نوع مقاله‌هاست. به طوری که از مجموع ۳۳۶ مقاله بررسی شده در سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۹۳، ۲۰۸ مقاله (۶۱٪ کل مقالات) مربوط به سال‌های ۸۱ تا ۹۳ می‌باشد.

جدول ۲. توزیع زمانی مقاله‌ها از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳

دهه	۱۳۰۱	۱۳۰۲	۱۳۰۳	۱۳۰۴	۱۳۰۵	۱۳۰۶	۱۳۰۷	۱۳۰۸	۱۳۰۹	۱۳۱۰	جمع
اول	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱(۱۰۰)۰	۰
دوم	۱۳۱۱	۱۳۱۲	۱۳۱۳	۱۳۱۴	۱۳۱۵	۱۳۱۶	۱۳۱۷	۱۳۱۸	۱۳۱۹	۱۳۲۰	-
سوم	۱۳۲۱	۱۳۲۲	۱۳۲۳	۱۳۲۴	۱۳۲۵	۱۳۲۶	۱۳۲۷	۱۳۲۸	۱۳۲۹	۱۳۳۰	-
چهارم	۱۳۳۱	۱۳۳۲	۱۳۳۳	۱۳۳۴	۱۳۳۵	۱۳۳۶	۱۳۳۷	۱۳۳۸	۱۳۳۹	۱۳۴۰	۱(۸۰)۰
پنجم	۱۳۴۱	۱۳۴۲	۱۳۴۳	۱۳۴۴	۱۳۴۵	۱۳۴۶	۱۳۴۷	۱۳۴۸	۱۳۴۹	۱۳۵۰	(۱۱/۱)۱ (۱۱/۱)۱
ششم	۱۳۵۱	۱۳۵۲	۱۳۵۳	۱۳۵۴	۱۳۵۵	۱۳۵۶	۱۳۵۷	۱۳۵۸	۱۳۵۹	۱۳۶۰	(۱۱/۱)۱ (۱۱/۱)۱
هفتم	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	(۱۱/۱)۱ (۱۱/۱)۱
هشتم	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	(۱۱/۱)۱ (۱۱/۱)۱
نهم	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	(۱۱/۱)۱ (۱۱/۱)۱
دهم	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳								
جمع	(۳۷۴)۲۰	(۳۰۹)۱۷	(۳۲۷)۱۸								

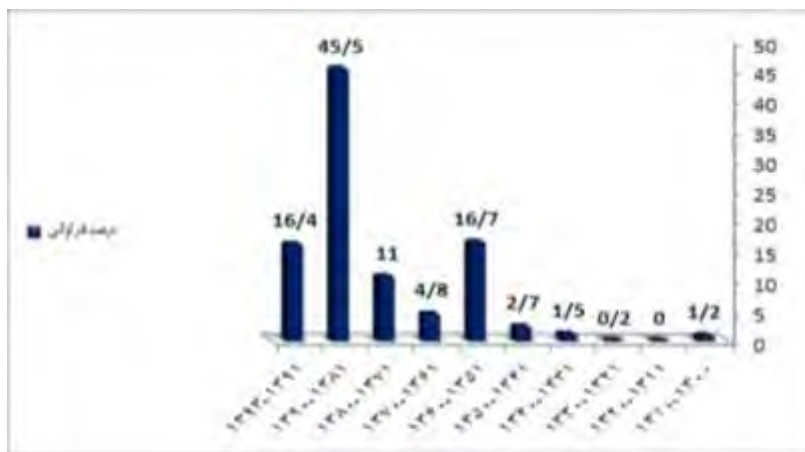
*اعداد داخل نماد (،) نشان‌دهنده درصد در هر دوره می‌باشند.

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، مقالاتی که درباره ناصر خسرو و اشعار و افکارش تألیف شده است، از سال ۸۱ به بعد افزایش چشمگیری یافته است. به طوری که از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۳ قریب به ۲۰۸ مقاله (۶۱٪ کل مقالات) درباره ناصر خسرو و آثارش نوشته شده است. با توجه به این که ناصر خسرو از شاعران متعهد ادب فارسی است و ساختار اجتماعی، تضاد طبقاتی، مسائل اقتصادی، شیوه طبابت، وضعیت دینی و باورها و فرهنگ عامه در اشعار و آثار وی بازتاب یافته است، پس از انقلاب اسلامی، با توجه به متناسب‌بودن جنبه‌های دینی و اخلاقی آثار ناصر خسرو، تألیف مقالات درباره او و آثارش افزایش یافته است.

جدول ۳. توزیع فراوانی زمانی مقاله‌ها

زمان	تعداد مقاله	درصد
۱۳۰۰-۱۳۱۰	۴	۱/۲
۱۳۱۱-۱۳۲۰	۰	۰
۱۳۲۱-۱۳۳۰	۱	۰/۲
۱۳۳۱-۱۳۴۰	۵	۱/۵
۱۳۴۱-۱۳۵۰	۹	۲/۷
۱۳۵۱-۱۳۶۰	۵۶	۱۶/۷
۱۳۶۱-۱۳۷۰	۱۶	۴/۸
۱۳۷۱-۱۳۸۰	۳۷	۱۱
۱۳۸۱-۱۳۹۰	۱۵۳	۴۵/۵
۱۳۹۱-۱۳۹۳	۵۵	۱۶/۴
جمع	۳۳۶	۱۰۰

نتایج جدول ۳ حاکی از آن است که تعداد کل مقالات نوشته‌شده در حوزه ناصر خسرو پژوهی در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳، ۳۳۶ عدد می‌باشد که نزدیک به ۵۰ درصد مقالات بررسی‌شده مربوط به دهه هشتم یعنی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۰ است. همچنین در سال‌های ۱۳۱۱ تا ۱۳۳۰ کمترین میزان پژوهش در حوزه ناصر خسرو انجام گرفته است.

نمودار ۱. توزیع زمانی مقاله‌ها

۲-۲- کم توجهی نویسندگان به مقاله‌ها و پژوهش‌های قبلی و عدم بهره‌گیری از آن.

پژوهشگر پیش از اقدام به پژوهش، نیازمند توجه و بررسی یافته‌های علمی پژوهشگران قبل از خود است، تا بتواند یافت‌های جدید خود را گسترش دهد و از طرفی دیگر همانطور که اشاره شد یکی از ملاک‌ها و معیارهای یک مقاله علمی و پژوهشی میزان ارجاعات و استنادات به آن است. در بررسی مقاله‌های حوزه ناصرخسرو در زمان مورد بحث آنچه مشاهده می‌شود، عدم بهره‌گیری نویسندگان مقاله‌ها از مقاله‌های پیشین است و در این حوزه بیشتر به کتاب‌ها ارجاع داده شده تا مقاله‌ها. مقاله‌هایی که بیشتر مورد استناد و ارجاع قرار گرفته‌اند، مقاله‌های مربوط به دهه ۶۰ است که در یادنامه ناصرخسرو ارائه و به چاپ رسیده‌اند. از مجموع ۳۳۶ مقاله فقط ۳۸ مقاله به مقاله‌های قبل از خود ارجاع داده‌اند که دلیلی بر کمی توجهی نویسندگان به مقاله‌ها و پژوهش‌های قبلی می‌باشد. در بعضی موارد هم مشاهده می‌شود که یک یا چند مقاله انگشت شمار بارها مورد استناد قرار گرفته است و اکثر مقاله‌ها علی‌رغم این که محتوایی قوی دارند و در مجلات معتبر علمی - پژوهشی نیز به چاپ رسیده‌اند، مورد استناد قرار نگرفته‌اند.

۲-۳- پرداختن به مسائل حاشیه‌ای که دور از موضوع اصلی مقاله هست.

یکی از آسیب‌هایی که در بعضی از مقاله‌ها دیده می‌شود، این است که نویسنده در عوض این که با توجه به عنوان مقاله متمرکز بر موضوع اصلی بشود، در متن بیشتر به مسائل حاشیه‌ای توجه می‌کند.

به عنوان مثال در مقاله «ناصرخسرو، مظهر خرد و بیدادگری» (۱۳۷۰: ۳۲-۳۶) نویسنده (نامشخص) به جای پرداختن به اصل موضوع، به معرفی کامل ناصر خسرو و روزگارش، تحصیلات و معرفی آثار ناصر خسرو که تکراری است، پرداخته است و هیچ اشاره‌ای به بحث خرد و بیدادگری در مقاله نشده است. با توجه به تازگی عنوان چنانچه نویسنده حول محور اصلی موضوع مطلب می‌نوشت، مقاله‌ای خوب از کار در می‌آمد. در مقاله «نگاهی نو به روزگار ناصر خسرو» (قبادیانی، ۱۳۷۶: ۸۶-۱۰۸)، نویسنده هیچ نگاه تازه و جدیدی به روزگار و یا حتی خود ناصر خسرو نداشته است و بیشتر به معرفی ناصر خسرو، دین و مذهبش، و خدمات فرهنگی و مذهبی او در بدخشان توجه شده و مباحثی مختلف در متن مقاله ذکر شده که با عنوان تناسب چندانی ندارد و بیان آن در این مقاله ضرورتی نداشت. این وضعیت در مقاله «ناصر خسرو در سفرنامه» (سلطانی، ۱۳۷۸: ۱۴-۲۵) نیز مشاهده می‌شود.

۲-۶- تفسیر شخصی از متن ناصر خسرو با توجه به باورهای نویسنده.

در بررسی مقاله‌های حوزه ناصر خسرو پژوهی، در بعضی مقاله‌ها مشاهده می‌شود که نویسنده بیشتر نظر و برداشت شخصی خود را بر اساس شعر یا متن‌های دیگر آثار ناصر خسرو دخیل کرده است. در مقاله «جلوه‌های شاعری ناصر خسرو» (افسرده، ۱۳۷۴: ۱۵۳-۱۶۰). نویسنده پس از بیان توضیح درباره کلیت شعر ناصر خسرو، به بیان جلوه‌هایی از شعرش مثل: سهل و ممتنع بودن آن، استفاده از وزن‌های شاد و موافق، غلوه‌های زیبا، بازی با لغات و وجود دور نمایی از رندی مانند رندی حافظ در شعر ناصر خسرو اشاره می‌کند، که کمتر مورد اعتقاد دیگر پژوهشگران هست و بیشتر مبین نظر شخصی نویسنده نسبت به شعر او هست. یا مقاله «ناصر خسرو، مظهر خرد و بیدادگری» (۱۳۷۰: ۳۲-۳۶) در حقیقت یک توصیف شخصی از ناصر خسرو بر اساس اطلاعات خود نویسنده است. نویسنده مقاله «ایران و اسطوره‌های ایرانی در شعر ناصر خسرو» (طاهری مبارکه، ۱۳۷۵: ۵۱-۵۷)، فقط به دیوان ناصر خسرو نظر داشته و بدون استفاده از منبع یا منابعی دیگر تلقی شخصی خود را از موضوع با توجه به شعرش نوشته شده است. این وضعیت در مقاله‌های «درخت آسوریک در لفظ دری در قصیده ناصر خسرو» (وزیری، ۱۳۷۸: ۳۸-۳۹)، «مبارزی از دیار بلخ» (مسکری، ۱۳۷۳: ۳۶-

۳۷) نیز مشاهده می‌شود. اعمال نظر شخصی نویسنده مقاله «اندیشه‌های فلسفی ناصر خسرو» (ضیاء نور، ۱۳۶۱: ۲۶۳-۲۸۰)، در خصوص اندیشه‌های فلسفی او کاملاً مشهود است.

۲-۵- وجود ابهامات مربوط به انتساب سفرنامه به ناصر خسرو، مذهبش، و اینکه فیلسوف است یا

متکلم؟

علیرغم این که از نظر کمی و کیفی مقاله‌هایی در خور توجه با موضوع مذهب ناصر خسرو و نیز انتساب سفرنامه موجود به او نوشته شده است، ولی هیچ یک نتوانسته است، با دلایلی قاطع موضوع را قطعی بیان کند، تا بتواند ابهامات موجود در ذهن خواننده و یا علاقمند به موضوع را رفع نماید. مقاله‌های «ناصر خسرو و نسبت روحانی او» (محقق، ۱۳۴۷: ۳۹-۴۶)، «علوی بودن ناصر خسرو» (محقق، ۱۳۴۰: ۳۵-۴۱)، «زندگی و اندیشه‌های ناصر خسرو» (رجبی، ۱۳۸۰: ۴۰۱-۴۴۸)، «اشتہار ناصر خسرو به علوی» (امین، ۱۳۵۱: ۳۷-۳۹) «دلایلی منطقی ناصر خسرو برای تغییر مذهب خود چه بود؟» (وزین پور، ۱۳۵۸: ۱۲۸-۱۴۸) و مطالب پراکنده‌ای که در سایر مقاله‌ها درباره مذهب ناصر خسرو بیان شده، هر چند که تاکید بر اسماعیلی بودن او دارند، ولی این ابهام که آیا ناصر خسرو از ابتدا مذهب اسماعیلی داشته یا بعد از حنفی به اسماعیلی تغییر مذهب داده؟ آیا ناصر خسرو علوی بوده یا فاطمی؟ منظور از علوی بودن او چیست؟ آیا نسبت علوی به ناصر خسرو یک نسبت جسمانی است یا روحانی و معنوی؟ هنوز وجود دارد.

در خصوص سفرنامه نیز همین ابهام وجود دارد، نویسندگان مقاله‌هایی مثل «چهره ناصر خسرو در سفرنامه»، (سلطانی، ۱۳۷۸: ۲۵)، «نگاهی نو به سفرنامه ناصر خسرو» (ثقفی، ۱۳۷۳: ۲۳۱-۲۴۲)، «جستاری درباره زندانی یمگان دره» (وزیری، ۱۳۷۷: ۳۴-۳۵) «نکته‌ای چند درباره سفرنامه و مسیر ناصر خسرو»، (دبیر سیاقی، ۱۳۵۳: ۱۴۷-۱۵۰)، آیا سفرنامه ناصر خسرو تلخیصی است از متن مفصل ترجمه «امیری، ۱۳۵۳: ۷۱-۸۲)، جواب قاطعی به این سؤالات که آیات سفرنامه تلخیصی است از یک متن مفصل؟ آیا سفرنامه متعلق به ناصر خسرو است؟ نداده‌اند.

دیدگاه ناصر خسرو نسبت به فلسفه و افکار و عقاید کلامی او، با توجه به مقاله‌هایی که در این خصوص و براساس جامع الحکمتین، زادالمسافرین و خوان اخوان نوشته شده نیز همچنان مبهم است. بعضی مثل دکتر شهیدی در مقاله «افکار و عقاید کلامی ناصر خسرو» (شهیدی، ۱۳۵۳: ۷۰۵-

۷۱۱). او را نه فیلسوف و حکیم بلکه متکلم می‌دانند، بعضی مثل نویسنده مقاله «حکیم ناصر خسرو» (کولی، ۱۳۵۴: ۴۸-۵۱) او را حکیم می‌دانند و بعضی مثل نویسندگان مقاله‌های «حکیم ناصر خسرو و فلسفه او» (مژده، ۱۳۵۳: ۳۸۹-۳۹۸) و «بینش فلسفی ناصر خسرو قبادیانی» (امین، ۱۳۵۵: ۱۶-۱۷)، با تاکید بر آثاری مثل *جامع الحکمتین* و *خوان اخوان* او را در بسیاری از موارد فیلسوف می‌دانند. نکته آخر در این خصوص این که توجه و پرداختن به این مباحث توسط پژوهشگران در سال‌های آخر مورد بحث، به طور کلی کنار گذاشته شده و ابهامات همچنان باقی است.

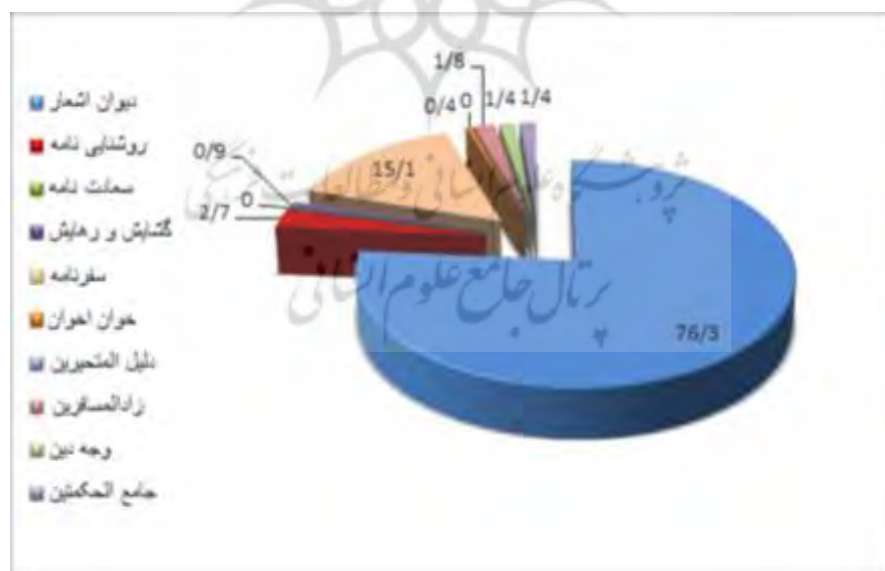
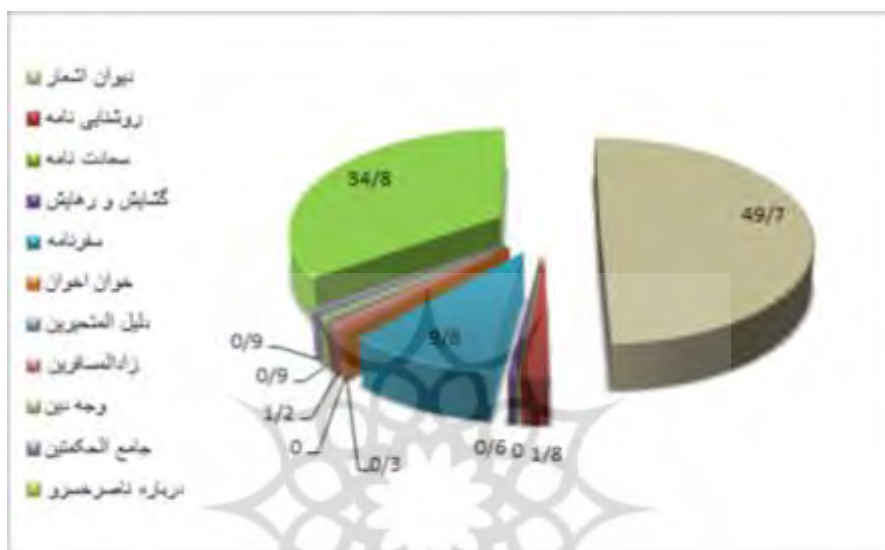
۲-۶- یک جانب‌نگری در بررسی آثار ناصر خسرو.

با بررسی تعداد ۳۳۶ مقاله از ناصر خسرو، این نکته استنباط می‌شود که بیشترین رویکرد و نگاه نویسندگان و پژوهشگران حوزه ناصر خسرو به شعر او اختصاص یافته و کمتر به نقد و بررسی، تحلیل و توصیف دیگر آثار او توجه شده است، به طوری که بعضی از آثار اصلاً مورد توجه قرار نگرفته است. جدول‌ها و نمودارهای زیر گویای این واقعیت است.

جدول ۴. موضوع مقاله‌ها (بر بنیاد آثار ناصر خسرو)

نام اثر	رویکرد مقاله	درصد	درصد بدون محاسبه ردیف آخر
دیوان اشعار (شعر ناصر خسرو)	۱۶۷	۴۹/۷	۷۶/۳
روشنایی‌نامه	۶	۱/۸	۲/۷
سعادت‌نامه	-	-	-
گشایش و ره‌ایش	۲	۰/۶	۰/۹
سفرنامه	۳۳	۹/۸	۱۵/۱
خوان اخوان	۱	۰/۳	۰/۴
دلیل‌المتحیرین	-	-	-
زاد‌المسافرین	۴	۱/۲	۱/۸
وجه دین	۳	۰/۹	۱/۴
جامع‌الحکمتین	۳	۰/۹	۱/۴
درباره ناصر خسرو	۱۱۷	۳۴/۸	جمع: ۱۰۰
جمع کل	۳۳۶	۱۰۰	

نتایج جدول ۴ نشان‌دهنده این حقیقت است که بیشترین درصد موضوع مقاله‌ها مربوط به دیوان اشعار ناصرخسرو (۴۹/۷٪) و کمترین درصد مربوط به خوان اخوان (۰/۳٪) می‌باشد. همچنین دو اثر سعادت‌نامه و دلیل‌المتحیرین نیز به عنوان موضوع مقاله مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

نمودار ۲. موضوعی مقاله‌ها

جدول ۵. توزیع زمانی مقاله‌ها (بر بنیاد آثار ناصر خسرو) در سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۰۰

ردیف	دیوان اشعار (شماره ناصر خسرو)	روشنایی نامه	سعادت‌نامه	گشایش و رهایش	سفرنامه	خوان اخوان	دلیل‌المختبرین	زادالمسافرین	وجه دین	جامع‌الحکمتین
اول	۴	-	-	-	-	-	-	-	-	-
دوم	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
سوم	۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-
چهارم	۲	-	-	-	۱	-	-	-	-	-
پنجم	۴	-	-	-	۲	-	-	-	-	-
ششم	۲۲	۲	-	۱	۷	-	-	-	۱	۱
هفتم	۵	-	-	-	۳	-	-	-	-	-
هشتم	۱۸	-	-	-	۷	-	-	-	-	-
نهم	۸۲	۴	-	-	۹	۱	-	۴	۱	۲
۱۳۹۱-۱۳۹۳	۲۹	-	-	۱	۴	-	-	-	۱	-
جمع کل	۱۶۷	۶	-	۲	۳۳	۱	-	۴	۳	۳

اکثر مقاله‌های نوشته‌شده بر بنیاد آثار ناصرخسرو، مربوط به دهه ششم یعنی سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۶۰ و دهه نهم یعنی سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۰ می‌باشند. نکته حائز اهمیت این است که دیوان اشعار او در تمامی دوره‌ها بجز سال‌های ۱۳۱۱ تا ۱۳۲۰، به عنوان موضوع مقالات مورد استفاده قرار گرفته است و سفرنامه نیز از سال ۱۳۳۱ به بعد مورد توجه پژوهشگران بوده است.

۷-۲- یک جنبه نگرشی موضوعی در حوزه ناصرخسروپژوهی

با بررسی موضوعی تعداد ۳۳۶ مقاله حوزه ناصرخسروپژوهی از سال‌های ۱۳۰۰-۱۳۹۳ مشخص می‌شود، از نظر موضوعی نیز به بعضی از موضوعات توجه بیشتر و به بعضی کمتر و به بعضی اصلاً توجهی نشده است و شاید توجه بیشتر نویسندگان به یک موضوع مثل شعر شناسی ناصرخسرو باعث شده در خیلی از موارد مطالب و محتوای مقاله‌ها تکراری گردد و از تازگی خاص برخوردار نباشد و در عوض بعضی از موضوعات مثل فرهنگ عامه در نگاه و آثار ناصرخسرو، مباحث روان شناختی، مباحث هنری و زیبا شناختی، نسخه شناسی و تصحیح متن آثار مشهور، نقش و جایگاه زن و طبقات اجتماعی در شعر و آثارش، آرمان گرایی، جامعه شناسی ادبیات و از این قبیل در بررسی آثار و شناخت افکار و دیدگاه‌های او یا مورد غفلت قرار گیرد و یا کمتر مورد توجه باشد. جدول و نمودار زیر گویای مطالب است.

جدول ۶. توزیع فراوانی موضوعی مقاله‌های حوزه ناصرخسروپژوهی در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳

درصد	تعداد مقالات	موضوع مقاله
۸/۹	۳۰	بررسی کلی زندگی، شخصیت و مقام ناصرخسرو
۱/۲	۴	بررسی تاریخ اجتماعی زمان ناصرخسرو
۱۵/۲	۵۱	اعتقادات مذهبی و جهان بینی ناصرخسرو
۱۰/۱	۳۴	مقایسه ناصرخسرو و شاعران و اندیشمندان دیگر
۳/۹	۱۳	معرفی و نقد نوشته‌هایی که در پیوند با ناصرخسرو پدید آمده‌اند
۲/۴	۸	نسخه شناسی و کتاب شناسی ناصرخسرو
۱۰/۴	۳۵	شعرشناسی و بررسی واژگانی، دستوری، سبکی و معنی بیت‌ها و عبارات‌ها
۱۵/۸	۵۳	بررسی مضمون شعر ناصرخسرو
۱/۸	۶	تأکید بر قوت ناصرخسرو در کلام و جایگاه شعر او
۵/۱	۱۷	شناخت آثار مشهور ناصرخسرو

ادامه جدول ۶

موضوع مقاله	تعداد مقالات	درصد
بررسی تفکرات کلامی و فلسفی ناصر خسرو	۲۹	۸/۶
سفرنامه ناصر خسرو	۳۳	۹/۷
جایگاه نقد ادبی در پژوهش‌های ناصر خسرو	۵	۱/۵
مباحث هنری و زیباشناختی شعر ناصر خسرو	۱۸	۵/۴
جمع کل مقاله‌ها	۳۳۶	۱۰۰

با توجه به این جدول، موضوع اکثر مقاله‌های نوشته‌شده در حوزه ناصر خسرو پژوهی به ترتیب مربوط به بررسی مضمون شعر ناصر خسرو (۱۵/۸٪)، اعتقادات مذهبی و جهان‌بینی ناصر خسرو (۱۵/۲٪)، شعرشناسی و بررسی واژگانی... (۱۰/۴٪)، مقایسه ناصر خسرو و شاعران و اندیشمندان دیگر (۱۰/۱٪)، سفرنامه ناصر خسرو (۹/۷٪)، بررسی کلی زندگی... (۸/۹٪)، بررسی تفکرات کلامی و فلسفی ناصر خسرو (۸/۶٪)، مباحث هنری و زیباشناختی شعر ناصر خسرو (۵/۴٪)، شناخت آثار متون ناصر خسرو (۵/۱٪)، معرفی و نقد نوشته‌هایی که در پیوند با ناصر خسرو پدید آمده‌اند (۳/۹٪)، نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی ناصر خسرو (۲/۴٪)، تأکید بر قوت ناصر خسرو در کلام و جایگاه شعر او (۱/۸٪)، جایگاه نقد ادبی در پژوهش‌های ناصر خسرو (۱/۵٪) و بررسی تاریخ اجتماعی زمان ناصر خسرو (۱/۲٪) می‌باشند. بنابراین مضمون شعر ناصر خسرو بیشترین و بررسی تاریخ اجتماعی زمان ناصر خسرو، کمترین درصد را برای موضوع مقاله‌ها به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۳. مربوط به موضوع مقاله‌ها در حوزه ناصر خسرو پژوهی

جدول ۷. موضوع مقاله‌های ناصر خسرو و آثارش در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳.

۱۶	۵۶	۹	۵	۱	۰	۴	تعداد کل مقالات
-	-	-	-	-	-	-	نقد ادبی در پژوهش‌های ناصر خسرو
-	۳/۶۲	-	-	-	-	-	مباحث عروضی و زیباشناختی
۱۸/۸۳	۱۱۱/۶/۱۱	-	-	-	-	-	تفکرات کلامی و فلسفی
-	۵/۴/۵	-	-	-	-	-	دیگر آثار منشور
۱۸/۸۳	۸/۲/۵/۱	۲۲/۲۲	۲۰	-	-	-	سفرنامه
-	-	-	-	-	-	-	جایگاه شعر و قدرت شعری
۶/۲۱	۸/۳/۳/۱	۱۱/۱/۱۱	۴۰/۲	-	-	-	بررسی مضمون شعر
۱۸/۸۳	۸/۲/۵/۱	-	-	۱۰۰	-	۴ (۱۰۰)	شماره شناسی، بررسی واژگانی و ...
-	۳/۶/۲	-	-	-	-	-	نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی
-	-	-	-	-	-	-	نقدهای مرتبط با پژوهش‌های حوزه ناصر خسرو
۶/۲۱	۷/۱/۴	-	-	-	-	-	مقایسه ناصر خسرو با دیگران
۱۸/۸۳	۱۰/۸/۶	۱۱/۱/۱	۲۰	-	-	-	اعتقادات مذهبی و جهان‌بینی
-	-	۱۱/۱/۱	-	-	-	-	تاریخ اجتماعی روزگار ناصر خسرو
۱۲/۵/۲	۱۰/۸/۶	۴۴/۴/۴	۲۰	-	-	-	زندگی‌نامه و شخصیت
۱۳۱۱-۱۳۷۰	۱۳۸۱-۱۳۹۱	۱۳۴۱-۱۳۵۰	۱۳۳۱-۱۳۴۰	۱۳۲۱-۱۳۳۰	۱۳۱۱-۱۳۲۰	۱۳۰۱-۱۳۱۰	دهه

ادامه جدول ۷

۳۳۶	۵۵	۱۵۳	۳۷	تعداد کل مقالات
۵	(۳/۶)۲	(۱/۹)۳	-	نقد ادبی در پژوهش‌های ناصر خسرو
۱۸	(۷/۳)۴	(۵/۹)۹	(۸/۱)۳	مباحث عروضی و زیبایی‌شناختی
۲۹	(۵/۵)۳	(۷/۳)۱۱	(۲/۸)۱	تفکرات کلامی و فلسفی
۱۷	(۳/۶)۲	(۷/۸)۱۲	-	دیگر آثار منشور
۳۳	(۷/۳)۴	(۵/۹)۹	(۱/۸)۷	سفرنامه
۶	-	(۲/۶)۴	(۵/۴)۲	جایگاه شعر و قدرت سخنوری
۵۳	(۱۴/۵)۸	(۱۶/۹)۲۶	(۱/۸)۷	بررسی مضمون شعر
۳۵	(۵/۵)۳	(۹/۸)۱۵	(۵/۴)۲	شعر شناسی، بررسی واژگانی و ...
۸	(۱/۸)۱	(۱/۴)۲	(۸/۱)۳	نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی
۱۳	(۱/۸)۱	(۶/۶)۱۰	(۵/۴)۲	نقدهای مرتبط با پژوهش‌های حوزه ناصر خسرو
۳۴	(۳۰/۹)۱۷	(۷/۸)۱۲	-	مقایسه ناصر خسرو با دیگران
۵۱	(۱۴/۵)۸	(۱۶/۹)۲۶	(۱/۶)۳	اعتقادات مذهبی و جهان‌بینی
۴	(۱/۸)۱	(۱/۴)۲	-	تاریخ اجتماعی روزگار ناصر خسرو
۳۰	(۱/۸)۱	(۷/۸)۱۲	(۱۰/۸)۴	زندگی‌نامه و شخصیت
جمع کل	۱۳۹۱-۱۳۹۳	نهم	هشتم	دهه
		۱۳۸۱-۱۳۹۰	۱۳۷۱-۱۳۸۰	

نتایج جدول ۷ گویای مطالب زیر می‌باشد:

تمام مقالات نوشته‌شده در دهه اول و دهه سوم، در مورد شعرشناسی، بررسی واژگانی و ... می‌باشد. در سال‌های ۱۳۱۱ تا ۱۳۲۰ یعنی دهه دوم، در مورد هیچ‌یک از آثار ناصر خسرو، تحقیق و پژوهشی انجام نشده است. همچنین در دهه چهارم، مقالاتی در مورد زندگی‌نامه و شخصیت (۲۰٪)، اعتقادات مذهبی و جهان‌بینی (۲۰٪)، بررسی مضمون شعر (۴۰٪) و سفرنامه (۲۰٪) ناصر خسرو، تألیف شده است. در دهه پنجم یعنی در سال‌های ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۰، اکثریت پژوهشگران در مورد زندگی‌نامه و شخصیت ناصر خسرو تحقیق و تفحص انجام داده‌اند (۴۴/۴٪). همچنین در این دوره تاریخ اجتماعی

روزگار ناصر خسرو (۱۱٪)، اعتقادات مذهبی و جهان‌بینی (۱۱٪)، بررسی مضمون شعر (۱۱٪) و سفرنامه (۲۲٪) نیز بررسی شده‌اند. از دهه ششم به بعد یعنی از سال ۱۳۵۱، ناصر خسرو بیشتر مورد توجه محققین قرار گرفته است، به طوری که در دهه ششم، تفکرات کلامی و فلسفی ناصر خسرو (۱۹/۶٪)، در دوره هفتم، اعتقادات مذهبی و جهان‌بینی، شعرشناسی، سفرنامه و تفکرات کلامی و فلسفی (۱۸/۸٪)، در سال‌های ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۰، بررسی مضمون شعر و سفرنامه (۱۸/۹٪)، در دهه نهم، اعتقادات مذهبی و جهان‌بینی و بررسی مضمون شعر (۱۶/۹٪) و در سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۳، مقایسه ناصر خسرو با دیگران (۳۰/۹٪) بیشتر از سایر موضوعات مورد توجه بوده‌اند. در مجموع، از دهه ششم به بعد، علاقه محققین و پژوهشگران، در مورد آثار ناصر خسرو، افزایش یافته به طوری که در دهه نهم، نسبت به سال‌های قبل، مقالات تألیف‌شده با موضوع ناصر خسرو و آثارش، بیشترین درصد را داشته است.

۳- نتیجه‌گیری

در بررسی مقاله‌های حوزه ناصر خسرو پژوهی در بازه زمانی سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۳، کاستی‌هایی از دو جنبه ساختاری و محتوایی به شرح زیر به دست آمده است:
اکثر مقاله‌های قبل از دهه هفتاد روش علمی مجلات و نشریات دانشگاهی و مقبول امروزی را ندارند.

از نظر موضوعی مقاله‌های نوشته شده دارای تنوع بوده، ولی یک جنبه نگری و تمرکز بیشتر مقاله‌ها بر شعر ناصر خسرو، باعث شده تا همچنان ابهاماتی در خصوص بعضی از جنبه‌های زندگی و آثار او باقی بماند.

عوامل مختلفی از جمله طرح مباحث اخلاقی و دینی در شعر و آثار ناصر خسرو، فضای کلی ایران پس از انقلاب و تناسب آن با محتوای اشعار و آثار او سبب رشد کمی مقاله‌ها در مقاطع تحصیلی خاص شده و بیشتر شاهد رشد کمی مقاله‌ها تا رشد کیفی آن هستیم و بعضی مقاله‌ها دارای اشکالات محتوایی‌اند.

عدم توجه اکثر نویسندگان به پژوهش‌ها و مقاله‌های پیشین باعث شده در استفاده از منابع، بیشتر بر آثار ناصر خسرو بخصوص دیوان اشعار تمرکز گردد، که این امر سبب موازی کاری و تکراری شدن بعضی از موضوعات شده است.

کتابنامه

- ابوالحسنی نیارکی، فرشته. (۱۳۹۲). «وجه وجه دین». کتاب ماه ادبیات و فلسفه. ش ۶۷. فروردین ماه. صص ۲۳-۲۴.
- اشرف زاده، رضا. (۱۳۸۶). «ناصر خسرو و تأویل مناسک حج». فصلنامه تخصصی ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد. ش ۱۴. صص ۶۷-۸۴.
- اصفهان‌عی عمران، نعمت و پورزاد، سمیره. (۱۳۹۳). «مفاهیم عربی و قرآن در قصاید ناصر خسرو». فصلنامه ادبیات تطبیقی. دوره هشتم. ش ۳۰. صص ۱۱۳-۱۲۷.
- افسرده، مرتضی. (۱۳۷۴). «جلوه‌های شاعری ناصر خسرو». فرهنگ، ش ۱۶. صص ۱۵۳-۱۶۰.
- امیری، منوچهر. (۱۳۵۳). «آیا سفر نامه ناصر خسرو تلخیصی است از متن مفصل ترجمه». مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی ناصر خسرو در سال ۵۳. انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد. چاپ اول ۱۳۹۴. صص ۷۱-۸۲.
- امین، سید حسن. (۱۳۵۱). «اشتهار ناصر خسرو به علوی بودن». هلال. ش ۱۲۲. صص ۳۷-۳۹.
- (۱۳۵۵). «بینش فلسفی ناصر خسرو». نگین، ش ۱۳۳. صص ۱۴-۱۶.
- ایرج پور، محمد ابراهیم؛ غنی آذر، مصطفی. (۱۳۹۳). «بازتاب محیط زیست و درختان در دیوان ناصر خسرو». اولین همایش‌های محیط زیست دانشگاه پیام نور اصفهان.
- ایمانیان، حسین. (۱۳۹۳). «خطاب استدلالی در شعر ناصر خسرو قبادیانی و کمیت بن زید اسدی». ادبیات تطبیقی. نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه شهید باهنر کرمان. ش ۱۱. صص ۱-۲۳.
- آقا حسینی، سید محمد. (۱۳۸۲). «شبهه‌های بلاغی در شعر ناصر خسرو». نامه پارسی ش ۲۹. صص ۷-۲۶.
- باباصفیری، علی اصغر. (۱۳۸۴). «طنز در اشعار ناصر خسرو». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان. ش ۴۲ و ۴۳. صص ۱۲۳-۱۴۴.
- ثقفی، رضا. (۱۳۷۳). «نگاهی نو به سفر نامه ناصر خسرو». کلک. ش ۵۸ و ۵۹. صص ۲۳۱-۲۴۳.

- جعفری، مریم و... (۱۳۹۱). «بیان ضرورت علم در تألیف و آثار ناصرخسرو». حافظ، ش ۹۶. صص ۵۴-۶۱.
- حسین زاده مهرجردی، سعیده و ذبیح نیا عمران، آسیه. (۱۳۹۴). «بررسی معماری استحکامات در سفر نامه ناصرخسرو». فصلنامه ی پژوهش های ادبی و بلاغی، سال اول، ش ۴. صص ۱۱۲-۱۲۰.
- حیدری، حسن. (۱۳۹۱). «سبک فردی ناصرخسرو». ششمین همایش ملی پژوهش های ادبی، پنجم و ششم دی ماه.
- خان محمدی، علی اکبر. (۱۳۷۷). «طنز در اشعار ناصرخسرو». فصلنامه سنجش و پژوهش، ش ۱۳-۱۴. صص ۲۳۳-۲۴۱.
- دبیر سیاقی، محمد. (۱۳۵۳). «نکته ای چند درباره سفر نامه و مسیر ناصرخسرو». مجموعه مقالات کنگره بین المللی ناصرخسرو در سال ۵۳، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ اول ۱۳۹۴. صص ۱۴۷-۱۵۶.
- دبیران، حکیمه و درواری، امیر. (۱۳۹۳). «سکته عروضی در شعر ناصرخسرو». سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهارادب). صص ۲۵۱-۲۶۶.
- رجبی، محمد. (۱۳۸۰). «زندگی و اندیشه های ناصرخسرو». مجموعه مقالات اسماعیلیه. مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب. صص ۴۰۱-۴۴۸.
- رزاق شبستری، سولماز. (۱۳۹۲). «دنیا در پهنه اشعار ناصرخسرو». پژوهش های علوم انسانی. سال چهارم، ش ۲۲. صص ۳۳-۵۶.
- زکی، محمدعلی. (۱۳۷۶). «بررسی جامعه شناختی سفرنامه ناصرخسرو». کیهان فرهنگی. ش ۱۳۵. صص ۶۷-۶۹.
- سلطانی، رامین. (۱۳۷۸). «چهره ناصرخسرو در سفر نامه». ایران شناخت. ش ۱۳. صص ۱۴-۲۵.
- سلمی، عباس. (۱۳۶۷). «چند نکته در دیوان ناصرخسرو». جستارهای ادبی. ش ۷۹. صص ۱۱۹-۱۲۸.
- شهیدی، جعفر. (۱۳۵۳). «افکار و عقاید کلامی ناصرخسرو». یغما. ش ۳۱۷ و ۳۱۸. صص ۶۳۸-۶۴۵.
- صفری، جهانگیر و... (۱۳۹۱). «نگاهی به بازتاب مسائل اجتماعی در دیوان ناصرخسرو قبادیانی». ششمین همایش ملی پژوهش های ادبی، پنجم و ششم دی ماه.
- ضیاء نور، فضل الله. (۱۳۶۱). «اندیشه های فلسفی ناصرخسرو». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، دوره دوم، ش ۱. صص ۲۶۳-۲۸۰.

- طاهری مبارکه، غلام محمد. (۱۳۷۵). «ایران و اسطوره‌های ایرانی در شعر ناصر خسرو». *آشنا*، ش ۲۹. صص ۵۱-۵۷.
- (۱۳۷۶). «آب در اندیشه ناصر خسرو». *کیهان فرهنگی*، ش ۱۳۷. صص ۱۳-۱۴.
- عباسی، رضا و صلاحی، عسکر. (۱۳۹۲). «بررسی دیدگاه ناصر خسرو در باب مردم عامه». *هشتمین همایش بین‌المللی انجمن زبان و ادبیات فارسی*، دانشگاه زنجان. صص ۱۳-۱۵.
- علوی مقدم، محمد. (۱۳۵۵). «بلاغت در شعر ناصر خسرو». *یادنامه ناصر خسرو*. صص ۳۶۵-۳۸۲.
- عید گاه طرقله‌ای، وحید. (۱۳۸۶). «شرحی دیگر بر دیوان ناصر خسرو». *جهان‌کتاب*. ش ۲۲۵، ۲۲۴ و ۲۲۶. صص ۴۰-۴۳.
- فتوحی، محمود. (۱۳۸۹). *آیین نگارش*، چاپ اول. انتشارات سخن. صص ۱۶۲ و ۱۶۹.
- قبادیان، رحیم. (۱۳۷۶). «نگاهی نو به روزگار ناصر خسرو». *نامه پارسی*. ش ۶. صص ۸۶-۱۰۸.
- کولی، امیر فیروز. (۱۳۵۴). «حکیم ناصر خسرو». *یغما*. ش ۳۱۹. صص ۴۸-۵۱.
- گلرخ ماسوله، اسماعیل. (۱۳۸۷). «سفرهفت ساله ناصر خسرو، هجرت فکری و اعتقادی». *کتاب ماه ادبیات*، ش ۱۴. صص ۱۱-۲۲.
- گلی آیسک، مجتبی. (۱۳۹۳). «روش بیان آموزه‌های دینی، عقلی و علمی در مهم‌ترین اشعار دیوان ناصر خسرو». *کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی*. صص ۱۴۳۶-۱۴۵۰.
- محقق، مهدی. (۱۳۴۰). «علوی بودن ناصر خسرو». *یغما*. ش ۱۵۳. صص ۳۵-۴۱.
- (۱۳۴۷). «ناصر خسرو و نسبت روحانی او». *وحید*. ش ۶۱. صص ۳۹-۴۶.
- مژده، علی محمد. (۱۳۵۳). «حکیم ناصر خسرو و فلسفه او». *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی ناصر خسرو در سال ۵۳*، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد چاپ اول. صص ۳۸۹-۳۹۸.
- مسکری، یوسف. (۱۳۷۳). «مبارزی از دیار بلخ». *ادبستان فرهنگ و هنر* ش ۵۴. صص ۳۶-۳۷.
- مسکوب، شاهرخ. (۱۳۶۸). «منشأ و معنای عقل در اندیشه ناصر خسرو». *ایران نامه*، ش ۲۷. صص ۴۰۵-۴۲۹.
- مشتاق مهر، رحمان. (۱۳۷۷). «نقد شعر غنایی و غزل از دیدگاه ناصر خسرو». *کیهان اندیشه*، ش ۷۷. صص ۱۳۷-۱۵۲.
- موسوی، سیده زهرا؛ ذوالفقاری، محسن. (۱۳۸۴). «نقد شیوه‌های تأثیر پذیری در شعر ناصر خسرو». *فصلنامه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی اراک*، ش ۳. صص ۵۷-۷۸.

- وزیری، سعید. (۱۳۷۷). «جستاری درباره زندانی یمگان دره». رشد معلم، ش ۱۳۴. صص ۳۴-۳۵.
- (۱۳۷۸). «درخت آسوریک در لفظ دری در قصیده ناصرخسرو». رشد معلم، ش ۱۴۲.
 صص ۳۸-۳۹.
- وزین پور، نادر. (۱۳۵۸). «دلایل منطقی ناصرخسرو برای تغییر مذهب خود چه بود؟». مجله دانشکده
 ادبیات دانشگاه تهران، ش ۹۹ و ۱۰۰. صص ۱۲۸-۱۴۸.
- یلمه ها، احمد رضا. (۱۳۸۸). «تصحیح چند بیت از دیوان ناصرخسرو». گوهر گویا. ش ۱۰. صص
 ۱۳۷-۱۴۹.
- (۱۳۷۰). «ناصرخسرو مظهر خرد و بیداد گری». آشنا. ش اول. صص ۳۲-۳۶.

